

## IJTIMOY-IQTISODIY MUNOSABATLAR TIZIMIDA YOSHLARNING BANDLIGI VA ISHSIZLIGI MUAMMOLARI

J.B.Jabborov

Guldu Ijtimoiy fanlar kafedrası o'qituvchisi

G'aybullayeva Madina

GulDU 4-bosqich 40-22 guruh talabasi

<https://doi.org/10.5281/zenodo.20675471>

***“Yoshlarimizning bilim olishi, kasb-hunar egallashi va munosib  
ish topishi uchun barcha imkoniyatlarni yaratish  
– davlat siyosatining eng ustuvor yo'nalishidir.”***

***Sh.Mirziyoyev***

Har kim munosib mehnat qilish, kasb va faoliyat turini erkin tanlash, xavfsizlik va gigiyena talablariga javob beradigan qulay mehnat sharoitlarida ishlash, mehnati uchun hech qanday kamsitishlarsiz hamda mehnatga haq to'lashning belgilangan eng kam miqdoridan kam bo'lmagan tarzda adolatli haq olish, shuningdek ishsizlikdan qonunda belgilangan tartibda himoyalanih huquqiga ega[1].

Ishsizlik va bandlik murakkab va ijtimoiy jihatdan o'tkir makroiqtisodiy muammodir. Ijtimoiy va mehnat munosabatlarining zamonaviy o'zgarishlari sharoitida yoshlar ishsizligi alohida dolzarblik kasb etmoqda va har tomonlama o'rganishni talab qiladi. **Ishsizlik** — mehnat bozorida talabga ega bo'lmagan mehnatga layoqatli ishchi kuchining mavjudligi[2].

Yoshlar ishsizligining mazmuni va shakllarini ilmiy tushunish uni kamaytirish va ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanishda yoshlarning salohiyatidan samarali foydalanish bo'yicha amaliy chora-tadbirlarni ishlab chiqish uchun muhim asosdir. Yoshlar ishsizligini minimallashtirish yo'llari ijtimoiy va mehnat munosabatlarining innovatsion modelini shakllantirish, inklyuziv institutlar va davlatning faol yoshlar siyosatini rivojlantirish orqali asoslanadi. Ijtimoiy va mehnat munosabatlari iqtisodiy tizimning asosiy elementi, iqtisodiy rivojlanish paradigmasi hisoblanadi. Umumiy ijtimoiy mahsulot, mehnat unumdorligi, aholining farovonligi va kelajak avlodlar taqdiri ularning mazmuni va tabiatiga bog'liq. Agar tizim ishlash qobiliyatini yo'qotgan ishchilarni yosh kadrlar bilan almashtirish uchun barqaror sharoitlar yaratsa, mehnat bozori zarbalarsiz yoki inqirozlarsiz ishlaydi va yoshlar ishsizligi ahamiyatsiz. Ammo zamonaviy sharoitlarda, ko'plab omillar ta'sirida bizda boshqacha manzara, ya'ni yoshlar ishsizligining nazoratsiz o'sishi kuzatilmoqda.

Mehnat bozori va ijtimoiy-mehnat munosabatlariga ta'sir qiluvchi omillar orasida quyidagilarni ta'kidlash kerak:

- ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanishning noaniqligi va beqarorligi (iqlim o'zgarishi, pandemiyalar, rivojlanish nomutanosibli, tahdidlar va boshqalar);
- dinamik texnologik o'zgarishlar va ularning aholining bandligi va ishsizligiga salbiy oqibatlari;
- moddiy ahvol, daromad, ta'lim va boshqalardagi tafovutlarning ortib borishi.

Bunday sharoitlarda barqaror bo'lmagan rivojlanish birinchi navbatda mehnat bozoriga ta'sir ko'rsatdi, bu butun aholiga, ayniqsa, yosh avlodga salbiy ta'sir ko'rsatadi.

Yoshlar ishsizligi - bu o'rganilishi va hal qilinishi kerak bo'lgan murakkab makroiqtisodiy muammo. Xorijiy va mahalliy olimlar zamonaviy ishsizlik muammosi va uning yoshlar segmentiga katta e'tibor berishadi. Ushbu hodisaning kontseptual asoslarini o'rganishga asarlari katta hissa

qo'shdi[3]. Olimlar asarida ishsiz yoshlarni o'quv dasturlariga jalb qilish iqtisodiyotga kuchli ta'sir ko'rsatishi va shu bilan uzoq muddatli ishsizlik darajasini pasaytirishi haqida bahslashdilar. Dunyo tajribasida bugun mehnat bozoriga kirishdan oldin yoshlar uchun *kasbiy tayyorgarlikdan foydalanish* yoshlar mehnat bozori ishtirokchilarini yollash va o'qitish uchun biznes subyektlarini subsidiyalashdan ko'ra samaraliroq ekanligini isbotladilar[4]. Ispaniya mehnat bozorida yoshlar harakatining 184 ta traektoriyasini aniqladilar va bunday traektoriyalarning sabablarini aniqladilar. Mehnat bozori uchun yoshlar eng muhim, barqarorlikning eng faol resursi, iqtisodiy taraqqiyot va jamiyatning intellektual salohiyatining tashuvchisidir. Biroq, mehnat bozorida yuzaga kelgan vaziyat yoshlar ishsizligining ko'payish tendentsiyasini ko'rsatadi. Shuning uchun biz ushbu muammoni o'rganish va uni minimallashtirish yo'llarini ishlab chiqish zarurligiga ishonamiz. Mehnat bozori, bandlik va ishsizlik nazariy umumlashtirishlarni, neoklassik, Keyns va xulq-atvor yondashuvlarini uyg'unlashtirish, fanlararo aloqalar tamoyillaridan foydalanish, institutsional shart-sharoitlarni joriy etishning global kontekstini o'rganish orqali tadqiqot metodologiyasini takomillashtirish zarur. Dinamik texnologik o'zgarishlar sharoitida ijtimoiy va mehnat sohasi inqiroz holatida, beqarorlik va institutsional tartibga solish bosqichida. Mashhur ukrainalik olim A. Kolotning so'zlariga ko'ra, "...iqtisodiy va ijtimoiy rivojlanishdagi assimetriyalar, keng ma'noda beqarorlik, mehnat sohasidagi munosabatlarning desotsializatsiyasi, ijtimoiy birdamlikning pasayishi, ijtimoiy chetlanishning tarqalishi bularning barchasi yangi asr boshidagi voqelik tendentsiyalari".

Dunyo mehnat bozorida yoshlar ishsizligiga sezilarli ta'sir ko'rsatadigan asosiy salbiy tendentsiyalar quyidagilarni o'z ichiga oladi:

- shaxslararo ishonchning yo'q qilinishi;
- institutsional bandlikni ta'minlashning beqarorligi;
- yoshlar bandligini tartibga soluvchi davlat institutlarining zaifligi tufayli mehnat bozorining huquqiy jihatdan tartibga solinmasligi, bu institutsional yo'nalishni yo'qotish va iqtisodiy subyektlarning parchalanishi bilan birga keladi;
- mehnat bozorini tartibga solish bo'yicha davlat choralarining beqarorligi va past samaradorligi, bu esa mehnat bozorida prekarizatsiyaning tarqalishiga olib keladi;
- ishchining mehnat natijalaridan, emigratsiya ko'lamidan va boshqalardan uzoqlashishi kabi integratsiya tendentsiyalari ta'sirida ijtimoiy va mehnat munosabatlari modelining milliy o'ziga xosligini yo'qotishi.

Ijtimoiy va mehnat munosabatlari tizimidagi tez va ko'p vektorli o'zgarishlar mehnat bozori mexanizmlarining eski tizimining, uni tashkil etish shakllarining, bandlik va mehnat va kapital o'rtasidagi munosabatlar haqidagi g'oyalarning yo'q qilinishi bilan bog'liq. Mehnat bozori sub'ektlari o'rtasidagi o'zaro ta'sirning eski normalari va endigina paydo bo'layotgan normalar bir vaqtning o'zida amal qiladigan institutsional muhit nomuvofiq bo'lib qoladi. Mashhur sotsiolog Z. Baumanning so'zlariga ko'ra, biz mehnat faoliyatining tugashini biz bilgan va ko'nikib qolgan shaklda, qisqa muddatli shartnomalar bo'yicha yoki ularsiz, hech qanday muzokaralar olib borilgan kafolatlarsiz ishlashga o'tishni kuzatmoqdamiz. Aynan shu zamonaviy ijtimoiy va mehnat munosabatlari holati mehnat bozorining institutsional nomukammalligini aks ettiradi va yoshlar ishsizligiga salbiy ta'sir ko'rsatadi.

Yoshlar mehnat bozorining institutsional nomukammalligi yoshlar ishsizlik tizimida quyidagi qarama-qarshiliklarni keltirib chiqaradi:

- yoshlarni mehnat bilan ijtimoiylashtirish zarurati va davlat siyosatining muvaffaqiyatsizliklari tufayli yoshlarni chetlashtirish tendentsiyasi;

- tarixiy, biologik va ijtimoiy jihatdan shartli tabiat, yoshlarning taraqqiyotning avangardi va harakatlantiruvchi kuchi sifatidagi roli va ijtimoiy va mehnat munosabatlarida begonalashish tendentsiyalari;

- yoshlarning mehnat ko'nikmalari, madaniyati, an'analari va qadriyatlarini taqlid qilishi uchun barqaror rivojlanish zarurati va yoshlar migratsiyasi, ish bilan ta'minlashning masofaviy shakllarining tarqalishi va qiymat kamligi tufayli ijtimoiy va mehnat munosabatlari sohasidagi avlodlar o'rtasidagi aloqalarning mavjud uzilishi.

Nostandart bandlik, bir xil ish joyida qolish muddatining qisqarishi va ishsizlikning ortishi yoshlar uchun xarakterli bo'lib bormoqda. 1980-yillarning boshidan beri G'arbiy Yevropa mamlakatlarida 20-24 yosh guruhidagi yoshlarning nostandart bandlikdagi ulushi 15 dan 40% gacha, Janubiy Yevropa mamlakatlarida esa 60% gacha oshdi va bir xil ish joyida o'rtacha ish vaqti 4,4 yildan 3,5 yilgacha (25-29 yoshdagilar uchun) kamaydi. Zamonaviy sharoitda yoshlar ishsizligining tarqalishining asosiy sabablari orasida mehnatning qayta tovarlashtirilishi, yangi texnologiyalarning halokatli ta'siri va yoshlarning ijtimoiy va mehnat munosabatlaridagi o'zgarishlarga zaif moslashishi, kasaba uyushmalari harakatining tanazzulga uchrashi va mehnat bozorida yoshlar xulq-atvorining o'ziga xos xususiyatlarini ta'kidlash kerak, bu mehnat qiymatining yo'q qilinishi natijasida yuzaga keladi. So'nggi yillarda jamiyatning parchalanishi va iqtisodiyotning raqamlashtirilishi ta'sirida yoshlar hayotining virtualizatsiyasi, halokatli o'zgarishlar va ish beruvchilarning yoshlarga nisbatan tarafkashligi natijasida yuzaga kelgan majburiy ishsizlik va NEET guruhining xulq-atvor modeli bo'lgan ixtiyoriy ishsizlik kabi omillar tufayli yuzaga keladigan ijtimoiy chetlanishning kuchayib borayotganiga e'tibor qaratilmoqda. 2017-yilgi ma'lumotlarga ko'ra, aksariyat mamlakatlarda 30 yoshgacha bo'lgan ish bilan band bo'lmagan va ta'lim olmagan yoshlarning ulushi o'rtacha 13,4% ni tashkil etgan, ularning aksariyati ish izlamaydi (va ishsizlarning umumiy ulushi iqtisodiy faol aholining 7% ni tashkil qiladi. Yevropada yoshlarning ijtimoiy chetlashtirilishi holatini ko'rsatadigan bir qator chuqur ko'rsatkichlar mavjud. NEET ko'rsatkichi (ingliz tilidan - ishda, ta'limda yoki kasbda band bo'lmagan) - yoshlarning tegishli yosh guruhidagi yoshlarning umumiy soniga nisbatan foiz sifatida jinsi bo'yicha foiz sifatida aks ettiradi. Bu ko'rsatkich, shuningdek, yoshlar orasida mehnat bozorida potentsial ishtirokchilarning hozirgi hajmini faol bo'lmagan yoshlar darajasiga nisbatan baholash uchun eng yaxshi ko'rsatkichdir, chunki ikkinchisi quyidagilarni o'z ichiga oladi. Ishchi kuchida ham, ta'lim va tayyorgarlikda ham bo'lmagan va shuning uchun ishga yaroqli deb hisoblanmaydigan yoshlar. Mamlakatning yosh aholisining mehnat bozori holati haqida qimmatli ma'lumotlarni yetkazishdagi foydaliligini hisobga olgan holda, u 8-maqсад (barqaror, inklyuziv va barqaror iqtisodiy o'sishga, to'liq va samarali bandlikka va barcha uchun munosib ishga erishish) doirasida Barqaror rivojlanish maqsadlari va maqsadlari uchun Global indikatorlar doirasiga kiritilgan. NEET darajasi asosan 15 yoshdan 24 yoshgacha bo'lgan yoshlar uchun hisoblanadi va jins bo'yicha ham tahlil qilinadi. Biroq, ushbu ko'rsatkichni o'rganayotganda, barcha shaxslar 24 yoshga kelib ta'limni tugatmasligini yodda tutish muhimdir. NEET darajasi quyidagicha hisoblanadi:

NEET darajasi - bu ish bilan band bo'lganlar va ta'lim yoki tayyorgarlikda bo'lmaganlarni hisobga olmaganda, yoshlarning umumiy sonini yoshlarning umumiy soniga bo'lish. Olingan foiz 100% ga ko'paytiriladi. NEET darajasi ishchi kuchi ishtiroki va ishsizlik darajasi haqida muhim qo'shimcha ma'lumot beradi. Masalan, agar iqtisodiy inqiroz davrida yoshlarning ishtiroki tushkunlik tufayli pasayib ketsa, bu NEETning yuqoriga ko'tarilish harakatida aks etishi mumkin. NEETning yuqori ko'rsatkichlari va yoshlar o'rtasidagi ishsizlikning past darajasi yoshlar orasida sezilarli darajada norozilikni ko'rsatishi mumkin. Yosh ayollar uchun NEETning yuqori nisbiy

ko'rsatkichi ularning uy ishlarida ishtirok etishini yoki ayollarning mehnat bozorida ishtirokini cheklaydigan kuchli institutsional to'siqlarning mavjudligini ko'rsatadi. Ijtimoiy integratsiyaning ko'p o'lchovli xususiyatini hisobga olgan holda, bugungi kunda yoshlar uchun vaziyatni yaxshiroq tushunish uchun bu hodisani tushunishimizni bitta ko'rsatkichdan tashqari kengaytirish muhimdir. Bu holda, boshqa ko'rsatkich foydali bo'lishi mumkin. Mehnat bozorida yoshlar katta avlodlarga nisbatan hayot siklining har bir bosqichida daromadlar tengsizligining yuqori darajasiga duch kelishadi. Zamonaviy pensiya tizimlaridagi tendentsiyalarni hisobga olgan holda, ular pensiyalarini moliyalashtirish uchun qarindoshlariga qaraganda ko'proq ishlash va tejash ehtimoli ko'proq.

Xulosalar. Yoshlar jamiyatning kuchli, ma'lumotli qismi, ijtimoiy va intellektual kapitalning tashuvchisi bo'lishiga qaramay, tezashtirilgan texnologik taraqqiyot sharoitida biz yoshlar ishsizligining ko'payish tendentsiyasiga duch kelmoqdamiz. Raqamlashtirish sharoitida u quyidagi xususiyatlarga ega bo'ladi:

1. ishsizlar sonining ortishi;
2. yoshlar orasida mehnat qiymatining pasayishi,
3. mehnat bozorida samarali ijtimoiy himoyaning yo'qligi.

Yoshlar ishsizligi va ijtimoiy chetlanishning salbiy tendentsiyasini ijtimoiy va mehnat munosabatlarining *innovatsion modelini* shakllantirish, quyidagi inklyuziv institutlarni bosqichma-bosqich shakllantirish va rivojlantirish orqali to'xtatish mumkin:

- yoshlar huquqlarini himoya qilish (ijtimoiy kafolatlar, imkoniyatlarni kengaytirish, ish haqini mehnat unumdorligiga moslashtirish, munosib ish uchun raqobatbardosh sharoitlar yaratish);
- innovatsion faoliyat instituti (miya oqimi kanalini kamaytirish - aql migratsiyasi, innovatsion faoliyatni rivojlantirish, milliy innovatsion salohiyatni shakllantirish, ta'lim muassasalari va mehnat bozori o'rtasidagi yaqin hamkorlik);
- ijtimoiy va mehnat munosabatlarini fuqarolik nazorati instituti (qonunchilikka rioya qilinishini monitoring qilish, kasaba uyushmalarini yangilash, davlat organlarining vakolatlarini kengaytirish).

### **Adabiyotlar, References, Литературы:**

1. O'zbekiston Respublikasi konstitutsiyasi - (Qonunchilik ma'lumotlari milliy bazasi, 01.05.2023-y., 03/23/837/0241-son).
2. O'zbekiston Respublikasining qonuni, 20.10.2020 yildagi O'RQ-642-son.
3. Федулова Л. 2014. №3. С. 10-13. Інклюзивні інновації в системі соціально-економічного розвитку. Економіка: реалії часу. 2016. № 3 (25). С. 56-65.
4. J.M., Barranco, O., Bolibar, M. (2019). Youth unemployment and employment trajectories in Spain during the Great Recession: what are the determinants? Journal for Labour Market Research Volume 53, Issue 1, Article number
5. <https://doi.org/10.1186/s12651-019-0254-3>.
6. www.kutubxona.uz